

Széchenyi emlékezete.*

Amikor ez az óriási vízió: Széchenyi képe megjelenik lelkemben, érzem, hogy szármalmas dolog volna, ha a sok alkalmi megemlékezéshez, amellyel — sajnos, csak így tudunk általában ünnepelni! — ország-szerte most ezt a dátumot jelzik az emberek, mi is egy szükségszerűen semmitmondó kis vázlatot tennénk hozzá, vagy exhortatiót. A legnagyobb magyar haláláról és lelkéről a magyar történelemnek erről a titánjáról, a magyar költők egyik legnagyobbika mondta el a legnagyobb szót: Arany ódájára gondolok, Széchenyi emlékezetére. Mindenki ismeri, bizonyára sokan könyv nélkül is tudják részleteit vagy talán az egészet is, de minél jobban ismerjük, annál jobban kell örülnünk neki, ha újra látjuk. Olyan szó ez, amelynél nagyobb, mélyebbet, igazabbat Széchenyiről nem mondtak, amelyet nekünk közvetítenünk kell leendő tanítványainknak. Pedig nem tartozik a könnyű versek közé. Azért azt gondoltam, az ünnep szentségének és nagyságának is, és a mi közös munkánk érdekeinek is akkor felelek meg legjobban, ha Széchenyi emlékezetét ennek a versnek közös elolvasásával ünnepelem meg, mégpedig úgy, hogy egy kicsit meg is beszéljük a verset. A vers arányaiban oly nagy, tartalmában olyan gazdag, és azért annyi — teljes egységre fonódó — részből is áll, hogy nem megy szentségtörésszámba, ha részletenkint veszem elő, és meg-megállok az egyes strófák előtt, hogy néhány szürke szóval magyarázzam azt, ami következik.

Egypár szót a vers születéséről.

1860 április 8. húsvétvasárnap. Széchenyi tragikus halálának napja. Széchenyi 48 óta Döblingben van, betegségéből meggyógyult, óriási arányú munkát végzett: a Nagy Magyar Szatirának a kétségbeesett pátosz, humor és líra közt hánykolódó és legjobban talán az utolsó Vörösmarty-versekre emlékeztető ívtömegeibe öntötte bele fájdalját, fölháborodását, gúnyát, szenvedését, a magyarság sorsába vetett bizalmát. És azután, tudjuk, hogy a szerencsétlen körülmények és vele szemben elkövetett megbocsáthatatlan durvaságok következtében újra elborult a lelke és elkövetkezett a végzetes pisztolylövés.

Háttere a nagy hírnek, amely bejárja Magyarországot és amelyre a költeményben is bőséges célzások vannak, különösen az elején, az 1859 óta folyó olasz-osztrák háború, amely Ausztriának sorozatos vereségeit hozza meg, és a hadsereg viaszasorítása arányában növekszik az országban a reménység. Mindenki érzi, hogy történni fog valami, hogy az abszolutizmus nem folytatható tovább. Csakugyan, október folyamán, néhány hónappal Széchenyi halála után elkövetkezik az októberi diploma, amely első, még tökéletlen jele a kiegyezésnek; a következő esztendő a Deák-féle felirati beszédnek és a hozzáfűződő politikai harcoknak kora. Megértjük tehát a roppant, megrázó ellentétet, amely eltöltötte ekkor a magyarok lelkét: a bízó, reménykedő hangulat, és benne hirtelen a legnagyobb magyarnak ez a tragikus halála! Ez az az általános nemzeti hangulat, amely a költeményben tükröződik.

* Évmegnyitó előadás a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetemen.

Széchenyi haláláról az Akadémia is — elsősorban persze, hogy az Akadémia, az ő édes gyermeke! — meg akart emlékezni, még pedig a legnagyobbal, amit adhatott. Az ünnepi beszéd megtartására Eötvös Józsefet kérték meg, egy ünnepi költemény írására Arany Jánost.

Arany érezte a megbízás előkelőségét, de a felelősségét is. Érzékeny, habozó, magában bízni alig tudó lelkének nem volt könnyű vállalkozni erre a feladatra. Annál kevésbbé, mert az Akadémia száz aranyat helyezett kilátásba a versért. Aki Aranyt egy kicsit ismeri, az tudja, hogy ez számára csak megnehezítette a dolgot. Viszont érezte, hogy méltót kell adni a nagy tárgyhoz. Bele se fogott az iskolai év végéig, — ez az ő utolsó körösi esztendeje! — mert érezte, hogy nagyobb lélekzetre, szabadságra van szüksége: a nyarat szánta rá. Csakugyan a nyár folyamán meg is írta a költeményt. Hogy sokáig dolgozott rajta, arra számos jelünk van, többek között a jegyzetek, amelyek a költemény gondolatait, sőt egyes sorait és kifejezéseit is magukba foglalják. Egyike ez a jegyzetgyűjtemény a legérdekesebb ilyen ránk maradt költői vázlatoknak.

Az ülés okt. 13-án ment végbe az Akadémián. Az egykori sajtóközlemények tanúsága szerint mind Eötvös beszéde, mind Arany költeménye viharos hatást keltett. Ahogy Kemény lapja, a Pesti Napló írja: „Arany szavait szűnni nem akaró éljenzés követé és a költő felé mindenfelől tódulának öregek és ifjak, utóbbiak közt a két Széchenyi (Széchenyi két fia), hogy meghatott szíveik köszönetét egy-egy kézszorításban kinyilatkoztassák. A távolabb levők karjukat nyújtják és kalapjukat, kucsmájukat lengeték feléje.“ Az Akadémia nyugodtabb közönsége részéről ez a hatás mindenesetre a kivételesek közé tartozik.

Miért olyan remek ez a költemény és miért egyedülálló a maga nemében?

Azért, mert két, egymással meglehetősen ellentétesnek látszó, sőt a fölületes gondolkozás előtt egymást kizáró nagy dolognak tökéletes összeolvadása. Mindenesetre az igazi nagy ódák közül való, a magas pátoznak, a megrendült léleknek adaequát kifejezése. Ugyanakkor azonban bizvást értekezésnek is lehetne mondani: szabatosabb vázlatot Széchenyi közéleti pályájáról, jelentőségéről, nemzeti küldetéséről, hatásáról alig lehetne adni. Úgyhogy ha tisztán mint értekezést fogja föl az ember, mint ilyen is remek. Ha viszont csak mint ódát nézem, annak is remek. És ha meggondoljuk, hogy voltaképp egy halottról szól: akik adnak valamit a líra nagy területén belül az egyes műfajoknak többé-kevésbbé mesterségesen fölállított korlátaira, azok akár elégiának is mondhatnák. Mindezekből a szempontokból kétségtelenül remek. De éppen az benne a legremekebb, hogy egyszerre mind a három! Csak úgy érthető ez, hogy olyan ember írta, aki nagyszerűen, tisztán, a tudósnak és a történetbölcselethez való éleslátásával látta — hányan látták ezt még akkor így?! — Széchenyi pályáját, de ugyanaz az ember nagy költő is, aki tökéletes átéléssel adja oda magát ennek a pályának és azért az ihletnek is kivételesen magas fokán szólal meg.

A vers első része, mintegy a bevezetése, a hír hatását festi. A ropant ellentétek a tragédia időpontja és a szörnyű esemény között. Hár-

mas nagy ellentét. Ez a három olvad össze művészi módon az első strófákban. Husvét, a föltámadás ünnepe, — halál. Tavasz: a természet tavaszodik, — halál. A nemzet is tavaszt érez — említettem az előbb a történelmi helyzetet —: és most a legnagyobb halál. Ennek az ellentétnek szinte kínálkozó, de éppen azért mindenki szívében természetes visszhangra találó akkordjával kezdi a verset. A „remény ünnepe“, amelyről a második strófa szól: ez a húsvétra vonatkozik. Az ég, amely „irántunk hő mosolyra engedne“: ez a tavasz lehelle az országban, az előbb említett történelmi helyzet.

Még egy mondat igényel előzetes megvilágítást; annak a falusi hiedelemnek a visszhangja, hogy ha derült ég villámlik, az jó gyümölcsöző nyarat ígér tavasszal.

(1-4 vsz). A következő gondolat ezt az ellentétet fejleszti tovább. Ha Széchenyi meghalt, akkor éltünk-e mi? Mert hiszen hogy mi élünk, azt Széchenyinek köszönjük. Ez a következő strófának a gondolata. Egy kissé szokatlan kifejezés az „olcsó időnek hasztalan soka“ = sok haszontalan idő; föltétlenül magyarázatot igényel az „ildom“ szó, amit mi ma illetlennek éretnénk, de Széchenyi nem ebben az értelemben használja, Széchenyi józan okosságot értett rajta. A német „Klugheit“-et fordítja így a közéletre alkalmazva; tehát bölcs okosság, amely a nemzet sorsát intézi.

(5 vsz). Most ezt a gondolatot, hogy Széchenyinek köszönjük életünket, ilusztrálja azzal, annak megrajzolásával ami Széchenyi előtt volt. Széchenyi előtt: a XVIII. század, a XIX. század eleje. Az a sötét korszak, amikor Herder a magyarokról röpitette világgá a jóslatot, hogy befejezték hivatásukat és a lassú kihalásnak néznek elébe. Ferenc császár és Metternich rendszere, amely Magyarországot mesterségesen elzárta a külföldtől és elzárta a fejlődés lehetőségétől is. Ez a „régi átok“. Hozzájárult azonban a magyar bűn is, amely tette, hogy a magyarság beletörődött ebbe. A következő strófában egy vonatkozás Kölcsey: Himnuszára: „Szertenézett s nem lelé honját a hazában“; a népnek a hazában nem volt hazája. A „multba visszafájó kebel“: a legnemesebbek csak a multra néznek. (Berzsenyi ódaköltészetének jórésze.)

(6. vsz). Erre a betegállapatra jött az ég kegyelméből Széchenyi. Ébresztőnek, életösztönnek. (Nagyszerű kifejezés!) A magyar életösztönt hozza ő. Egy nem mindenkinek világos mondat: „Bénult idegre zsongító hatás“ legyen Széchenyi, azért küldte az ég. „Zsongító“ nem azt jelenti, hogy elringató, hanem ellenkezőleg: megélénkítő, zsongásba hozó.

(7. vsz). Következő strófa: Széchenyi keltette föl először a bizalmat a magyarban. Az első életrehívó szó. A magyar már nem tudta magát szeretni, de ő szerette. (A harmadik sorban van itt az a különös használatú kötő- ill. kérdőszó, amelyet majdnem mindig félre értenek, mikor olvasák és mondják: „Óh, nemzetem, ha fognád elfeledni?“ Ha = mikor fognád.) Rámutat arra, hogy mit küzdött magával Széchenyi; csakugyan, már mielőtt belefogott nagy munkájába, akkor is csupa belső harc volt. Egy homályos hely: „bátorító Macbeth-jóslatával“ mondta ki: „a malesz — hogy legyen!“ Macbethről tudjuk, hogy a darab elején boszorkányok jósolják meg neki hogy király lesz, és ez a jóslat kelti föl ben-

ne illetve öntudatosítja a vágyát, hogy király legyen. A benne szunynyadó nagyravágyásnak ez ad határozott célt. Szóval egy jóslat, amely tette indít: ez a Macbeth-jóslat. Azért mondta ki, hogy a magyar lesz, hogy legyen a magyar.

(8. vsz) Széchenyi első szava az Akadémiára vonatkozott; megtalálta a legfőbbet: kiművelt emberfőre van szükség. Tudomány. — A strófa második felében röviden, de roppantul szemléletesen állítja elének azt, hogy milyen új volt és milyen meglepő Széchenyi föllépése, mennyire nem értették meg az emberek. („negéd” = fölényes hetykeség).

(9. vsz) Ez az oltárszövétnék az Akadémia. E köré gyűltünk most is. (Az Akadémián olvassa föl versét). Minden másjellegű gyűlésen tilos volt összejönni, de az Akadémián lehetett még.

(10. vsz) Most következik Széchenyi pályájának festése. Fellépése után a három első nagy könyv, a Hitel, a Világ és a Stádium. A költő bele akar kezdeni pályájának jellemzésébe, de rögtön belátja, hogy ez nem a költészet dolga, ezt a történet tudósainak kell vállalniuk! (Klió a történelem múzsája).

(11. vsz) Most egy roppant tömör és azért nehéz strófa következik, amely ezt a gondolatot festi: Ami nagy volt a történelemben, az mind megvan Széchenyiben. „Írd azt, ki a pusztán népét vezérli.” ez Mózes: tehát népvezér. Széchenyi is a pusztán vezette népét az ígért földje felé. „Ki kürtől és lerogy a régi fal”: Jósue. Széchenyi kürtölt és szavára lerogyott az előítéleteknek és a régihez való ragaszkodásnak fala. „Tarquin előtt ki arcát megcseréli”: Brutus, a királyűző, aki a félkegyelműnek tetette magát, hogy ne féljenek tőle, és így véghezvihesse művét. Széchenyi, a szónok, aki szóval is ostorozza nemzetének ellenségeit. „Ki győzni Athént csellel is szorítja”: Themistokles, aki Salamisnál megüzente a perzsa királynak, hogy zárja el a görögök elől az utat és ezzel kényszerítette őket a csatára — biztos volt benne, hogy győzni fognak! — ; a legvakmerőbb tettek egyike a történelemben. Széchenyi is, még csellel is kész volt a maguk javára szorítani a magyarokat. Arra vonatkozik ez, hogy nem volt mindig őszinte, mert nem akarta szükségtelenül maga ellen ingerelni az embereket. Szóval politikus is volt. „Kit bős csoport elítél, mert igaz”: Aristides; azért küldték számkivetésbe, mert félték nagyságától, hogy királlyá tesz. Széchenyit is ezért ítélte el a „bős csoport”, mert túlságosan nagy volt. „Ki Róma buktán keblét felhasítja”: Cato; Széchenyinek is akkor borúlt el a lelke, amikor a haza elbukott. — Ez mind Széchenyi.

(12. vsz) Az első föllépés hatása: a nemzet felocsúdik.

(13. vsz) Ez a háromszoros felszólalás, drámai fokozattal: három nagy műve. A nyugatról dőlő homok = az Ausztria felől jövő veszedelem. Örökre ki van jelölve ezzel a nemzetnek útja.

(14. vsz) Innen kezdve: új kor.

(15. vsz) Széchenyi mondja a Kelet Népében: „Minden jelenetek jövődő fényt mutatnak nemzetünknek, minek megjövendőlésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell mint előre megmondani, hogy a kisded makkból, ha meg nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.” (Arany jegyzete a lap alján). — Az utolsó két sor nagyszerű

jellemzése annak, hogy Széchenyiben az idealizmus és a realizmus mennyire összeolvadt. A legmagasabb ihlet és legmagasabb eszmiség, politikai, sőt gazdasági gyakorlati érzéssel. Szellem az anyaggal, hon-szeretet az önérdkekkel. Széchenyi megmutatta, hogy amit a hazaszeretet kíván, azt az érdek is kívánja. Ez már annyira nem ember, összhang, hogy az ember szinte természetfölöttire gondol. „De ne imádj: a munka emberé.”

Most jön a nagy katasztrófa: A forradalom. — Ikarusz aki repült, de rosszul megszerkesztett szárnyakkal és lezuhant; ez Kossuthra és a forradalomra vonatkozik. Cassandra, a trójai királylány aki megmondta mindig a szörnyű jövőt, de az volt a végzete, hogy ne higgyenek neki.

(16-7. vsz) „Éljünk”: 49-től 1860-ig. „Álarcozott halál”: voltaképen nem volt ez élet, csak álarc volt rajta az élet, valójában inkább egy neme a halálnak. — A szakasz vége: azt jelenti-e halálad, hogy még most is újra megmondd, nem lesz föltámadás, ne higgyünk, hamis ez a hitünk? — Káromlás volna ezt hinni!

(18. vsz) Leborulunk a sírra, Széchenyi sírjára. Érezzük a sújtó kart. Ez is egy ostorcsapás rajtunk, hogy most meghalt. Ezzel is figyelmeztetni akart, hogy józanok legyünk. Ráismerünk. De mint Anteusz, akinek anyja volt a Föld, s azért új erőt nyert a vele való érintkezéstől, mi is az ő sírjának érintésétől merítünk új erőt.

Felveti a kérdést: milyen emléket állítson neki az ország? Nem kell emléket állítani, mert amit körülöttünk látunk, az mind Széchenyi emléke. „Ha büszke méned edzi habzó pálya”: lóverseny; a *Lovakról* szóló könyv. „Ha eszmeváltó díszes körbe gyűlsz”: kaszinóba, egyesületbe; Széchenyi kezdte. „Ha szárnyakon röpít a gőz dagálya”: a váci vasút, az első magyar gőzvasút; orosz-lánrészre volt benne; a gőzhajózást ő teremti meg. „Ha tenni szépre, jóra egyesülsz”: közéleti egyesületek, Akadémia: ez mind az ő műve. Tisza-szabályozás; a Vaskapunál Trajanus útjával szemben Széchenyi Orsován innen egy másik utat vágatott. Buda és Pest a Lánchídon át „nyújt kezét”: Széchenyi műve; Pest megmagyarosodására óriásit tett.

(19-20. vsz) Sokáig nem értettük. — Most egy hatalmas félstrófában (21. második fele) Széchenyinek talán legmélyebb jelleme az, amit Kemény úgy mond, hogy „esze által zsarnokoskodott szívében.” Kissé nehéz fogalmazás: a közöny havával és gúny jegével őrizte szívének életosztó melegét, hogy csíráit a fagyástól megójjja.

Igen: Széchenyinek nem volt kellemes modora, gúnyolódni szeretett és közönyös tudott lenni, de ezzel védekezett, hogy lelkének szörnyeit — nagy romantikus lélek: állandó elemi szenvedélyek viaskodtak benne! — (21. vsz) Befejezés: a bukás kellett, hogy megértsük Széchenyit. A te bukásod és a nemzet bukása kellett hozzá — mondja neki, — hogy megértsük, mennyire igazad volt. De ez a fájdalom, a legnagyobb biztató a reményre. Így csak erős nemzet tud gyászolni. (Széchenyi sírja tudvalevőleg Kiscenken, Sopron megyében van, birtokán).

Sík Sándor.